

Микола Валерійович СУБОТА

головний спеціаліст відділу молоді та спорту,
Лисянська райдержадміністрація Черкаської області
jasmine75@ukr.net

ЗОВНІШНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ ОЛІЙНО-ЖИРОВОЇ ГАЛУЗІ

Субота, М. В. Зовнішні чинники розвитку підприємств олійно-жирової галузі [Текст] / Микола Валерійович Субота // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол. : В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2014. – Том 18. – № 1. – С. 80-87. – ISSN 1993-0259.

Анотація

У публікації узагальнено основні тенденції розвитку олійно-жирової галузі, які склалися під впливом факторів зовнішнього середовища. Стрімкий розвиток галузі протягом останніх десятиріч зумовлений впливом чинників, які характеризують глобальні зміни в споживанні продукції харчування. Досліджено динаміку зміни чисельності населення світу, яке формує основного суб'єкта на ринку споживачів олії.

Доведено, що зростання кількості населення призвело до зростання потенціалу виробництва олії в Україні та перетворення її в основного постачальника олії на світовий ринок.

Позиції лідера України на світовому ринку активізували процеси в аграрному секторі економіки країни та змінили структуру виробництва сільськогосподарських культур у напрямі зростання площ посівів насіння соняшнику. Розвиток селекційної справи відбувався в напрямі виведення високоврожайних сортів їх насіння та поширення посівів у північні райони України. Все це сприяло зростанню сировинної бази для олійно-жирових підприємств на фоні низки негативних наслідків для якості земельних ресурсів України.

Така ситуація призвела до зростання потужностей олійно-жирової галузі та подальшого зростання дефіциту сировини для завантаження потужностей, що спровокувало процес зростання ціни на насіння соняшнику та вищу рентабельність реалізації насіння порівняно з реалізацією олії. Виникнення диспропорції в ланцюзі «виробник-переробник» може мати низку негативних наслідків для економіки галузі та економіки країни. Одним із способів розв'язання диспропорцій є координація закупівельної політики виробників олії як членів асоціації «Укроліяпром», так і тих, хто не є її членами. Договірні співпраця як між усіма виробниками олії, так і з виробниками насіння соняшнику дозволить підтримати збалансовані норми рентабельності всіх учасників технологічного ланцюга «виробник соняшнику-виробник олії», забезпечивши тим самим економічну ефективність сільськогосподарського виробництва, харчової промисловості та сприяючи збільшенню надходження податків до державного бюджету.

Ключові слова: підприємство; олійно-жирова галузь; експорт; ціна; чинники; рентабельність.

Mykola Valeriyovych SUBOTA

Main Specialist,
Department of Youth and Sports,
Lysyansk State Administration
E-mail: jasmine75@ukr.net

EXTERNAL FACTORS OF THE DEVELOPMENT OF OIL AND FAT REFINING ENTERPRISES

Abstract

This article summarizes the main trends in oil and fat industry, that have been formed under the influence of environmental factors. The rapid development of the industry over the past decades is caused by the influence of factors that characterize the global changes in the consumption of food. The dynamics of demographic changes in the world, which forms the main subject on the consumer market oil, is investigated.

It is proved that the population growth has led to an increase in potential of oil production in Ukraine and its turning into the main supplier of oil to the world market.

Leading positions of Ukraine on the world market have intensified processes in the agricultural sector and changed the structure of agricultural crops towards growth of sunflower acreage. The development of selection has led to withdrawal of high-yielding varieties of seeds and spread of crops in northern regions of Ukraine. All these facts

have contributed to the growth of the resource base for oil and fat enterprises notwithstanding a number of negative effects on the quality of Land Resources of Ukraine.

This situation has led to an increase in capacity of oil and fat industry and to further decrease of raw materials for capacity load, which, in turn, has led to the sunflower seeds price growth and a higher profit margin for sunflower seeds in comparison with sunflower oil. Imbalances in the "producer-processor" chain can have a number of negative consequences for the industry and the economy in whole. One way to resolve imbalances is to coordinate procurement policies of oil producers-members of "Ukroliyprom" association and those producers who are beyond the association. Cooperation between both oil producers and sunflower seeds producers will maintain rates of return of all participants of the production chain in balance, thus ensuring economic efficiency of agricultural production, food industry and contribution to an increase in tax revenues in the state budget.

Keywords: enterprise; oil and fat industry; export; price factors; profitability.

JEL classification: P420

Вступ

Олійно-жирова галузь промисловості України протягом останніх десятиріч демонструє значні темпи свого зростання, проявами чого є щорічне зростання чистого доходу галузі в середньому на 10-30 млрд грн, щорічне зростання обсягів переробки насіння соняшнику на 3 млн т, модернізація на розширення виробничих потужностей [6]. Стрімкий розвиток олійно-жирової галузі відбувається переважно за рахунок зростаючого зовнішнього попиту, в основі якого лежить низка зовнішніх факторів його стимулювання.

На сьогодні тенденції розвитку олійно-жирової галузі та фактори, що їх обумовлюють, викликають зростаючий інтерес науковців до їх дослідження. Однак більшість фахівців [1; 2; 4] розкривають вплив зовнішніх факторів з огляду на їх тенденції, без дослідження диспропорцій, які виникають у результаті спрямованості такого впливу.

Мета статті

Метою статті є виявлення основних тенденцій та економічний аналіз факторів зовнішнього впливу на розвиток олійно-жирової галузі України. Основними задачами, вирішення яких дозволило досягти визначеної мети, були наступні: ідентифікація факторів зовнішнього середовища, дослідження глобальних чинників формування експорту олії, національних чинників зовнішнього впливу, виявлення диспропорцій між спрямованістю впливу зовнішнього середовища та тенденціями розвитку олійно-жирової галузі.

Виклад основного матеріалу дослідження

Питання дослідження факторів впливу зовнішнього середовища на ефективність діяльності підприємств олійно-жирового комплексу не є новими. Вони активно аналізуються в економічній літературі, що дозволяє чітко визначити як спрямованість, так і силу впливу фактору на результати діяльності підприємств. Так за результатами наукових досліджень, серед усієї сукупності найбільший вплив на розвиток комплексу мають наступні чинники:

- зовнішні: загроза продовольчої кризи, зростання кількості населення світу, зростання промислового попиту на олію, сприятливі кліматичні умови для вирощування олійних культур, зростання попиту на жири рослинного походження, урожайність олійних культур, якість і ціна вихідної сировини тощо.
- галузеві: висока рентабельність виробництва, незначна кількість виробників, наявність інтеграційних відносин з виробниками насіння, невисокі бар'єри входження в галузь, експортне мито на насіння соняшнику, розвиток технологій екстракції тощо.
- внутрішні: технічний рівень забезпечення виробництва, наявність договірних відносин з постачальниками сировини, кваліфікація персоналу, якість продукції, наявність власної логістики.

За період свого розвитку олійно-жирова галузь України реалізує стратегію експортної орієнтації, поставляючи за межі кордонів України до 80 % виробленої в Україні соняшникової олії. На забезпечення внутрішніх потреб надходить лише 20 % виробленої соняшникової олії.

Так, за даними Держкомстату України, лише за період 2006-2013 років експорт олії тваринного походження збільшився в 2 рази і становив обсяг, який прирівнюється до обсягів експорту продукції харчової промисловості (табл. 1).

Основними факторами реалізації стратегії експортної орієнтації діяльності виробників соняшникової олії в Україні є наступні:

- зростання зовнішнього попиту як за рахунок зростання чисельності населення та збільшення його кінцевого споживання населенням, так і зростання технічного використання;
- сприятливі природно-кліматичні умови для вирощування насіння соняшнику.

Щодо зростання зовнішнього попиту, то слід зазначити, що динамічне збільшення використання соняшникової олії обумовлено щорічним зростанням чисельності населення від 1,1 до 1,5 %.

Таблиця 1. Експорт аграрної та продукції харчової промисловості, млн дол. *

	Роки							
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Всього	38368	49296,1	66967,3	39695,7	51405,2	68394,2	68809,8	63312,0
Продукти рослинного походження	1950,5	1726,5	5577,4	5034,9	3976,2	5531,9	9213,9	8875,9
зернові культури	1353,7	763,7	3703,8	3556,2	2467,1	3617,1	6999,9	6371,3
насіння і плоди олійних культур	314,3	666,8	1426,2	1040,4	1085,7	1434,8	1753,9	2048,1
Жири та олії тваринного та рослинного походження	971,4	1718	1945,7	1796	2617,3	3396,4	4211,5	3507,1
Готові харчові продукти	1394,2	2095,3	2518,2	2088	2571,1	2939,1	3493,9	3557,2

*Складено за даними [6]

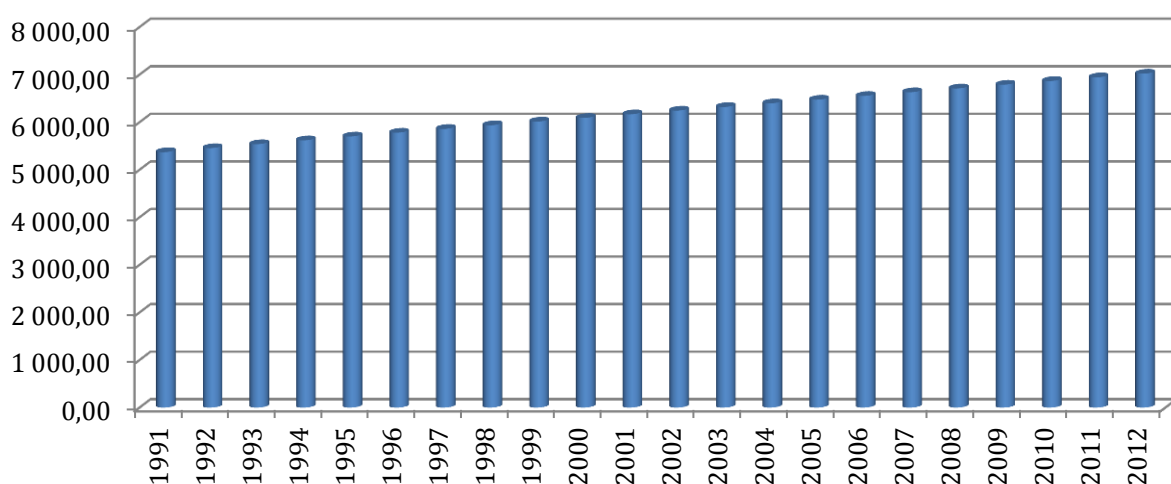

Рис. 1. Чисельність населення світу, млн чол. *

*Складено за даними [6]

Окрім того, на сьогодні населення світу віддає перевагу здоровому способу харчування, зменшуючи споживання тваринних жирів і збільшуючи споживання рослинної олії. Поживна цінність олії визначається високим вмістом тригліцеридів вищих жирних кислот, фосфатидів, стеринів, токоферолів. Сукупність цих факторів призвела до щорічного зростання світового виробництва олії соняшникової в останній період на 5 % (рис. 2).

Отже, темп споживання олії соняшникової на сьогодні перевищує темпи приросту населення світу, що є підтвердженням зростання обсягів споживання олії. Основними промисловими споживачами олії є кондитерське, консервне, хлібопекарське виробництво.

Отже, розвиток олійно-жирової галузі промисловості України визначається економічним розвитком економік країн світу та станом сукупного попиту.

Динамічний розвиток економік країн світу, особливо ЄС, підтримує розвиток національної олійно-жирової промисловості.

Сукупність вищеозначених факторів визначила стійку тенденцію зростання обсягів виробництва та експорту соняшникової олії як країнами-основними експортерами, так і Україною (рис. 3).

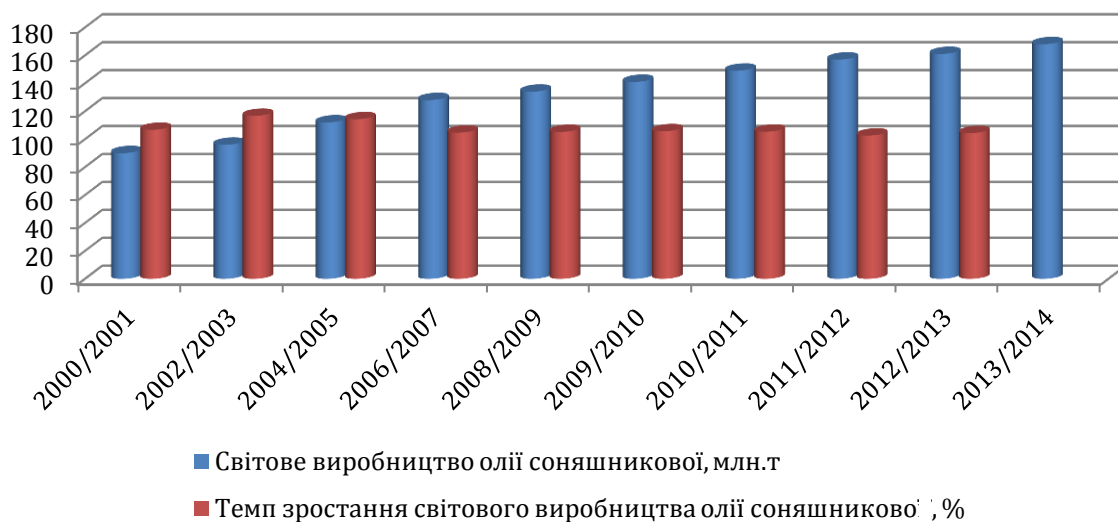

Рис. 2. Світове виробництво олії соняшникової*

*Складено за даними [3]

Рис. 3. Світовий експорт рослинної олії, млн т

*Складено за даними [6]

Завдяки наявному потенціалу Україна перетворилася в лідера поставок олії соняшнику на світовий ринок (табл. 2).

Таблиця 2. Географічна структура світового експорту олії соняшникової в 2013/2014 МР*

Країна	Обсяг експорту, млн т	Питома вага, %
Україна	3,85	55,9
Росія	1,40	20,3
Аргентина	0,72	10,45
Туреччина	0,35	5,1
ЄС-27	0,16	2,3
Інші	0,41	5,9
Всього	6,89	100,00

*Складено за даними [3]

Основним чинником розвитку олійно-жирової галузі України виступив і фактор зміни ринків збуту української соняшникової олії.

За останні 5 сезонів напрямки експорту української соняшникової олії істотно змінилися. До 2007 року основними покупцями були країни ЄС (52 %), країни СНД (17 %) і Туреччина (10 %).

Починаючи з 2011-2012 років, основний потік олії спрямований до Індії (38 %), Єгипту (11 %), Ірану (4 %) та Алжиру (7 %). Раніше ці країни закуповували незначну кількість олії. Частка країн ЄС скоротилася до 14 %.

Останнім часом для України відкрився дуже перспективний китайський ринок. Китай минулого сезону імпортував з України всього 10 тис. т соняшникової олії, в сезоні 2011-2012 відвантаження соняшникової олії у Китай зросли до 90 тис. т або до 4 % загального експорту.

Крім Китаю, новими ринками збуту для української соняшникової олії стали Саудівська Аравія та Алжир, куди відвантаження олії з кожним сезоном збільшуються.

У 2000-і роки остаточно визначилася експортна орієнтація галузі, коли приблизно 80 % виробленої олії вивозилося на зарубіжні ринки.

Лідерські позиції українських виробників олії забезпечили національним виробникам пріоритетне право у формуванні світової ціни на соняшнику олію.

Основним фактором, який впливає на формування ціни соняшникової олії, є ціна соняшникового насіння, яка залежить від обсягів зібраного урожаю.

Порівняння темпів річної зміни ціни на насіння соняшнику та продукти його переробки дозволяє виявити прямо пропорційну залежність між динамікою зміни ціни на насіння та олію (рис. 4).

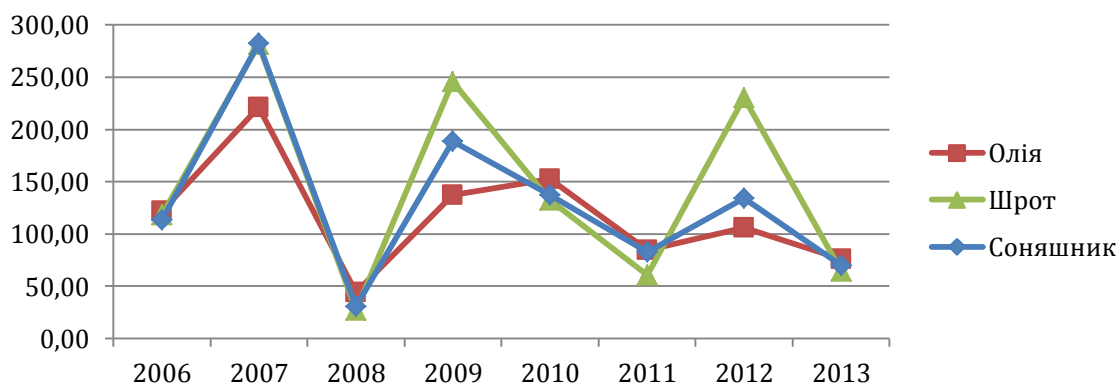

Рис. 4. Динаміка зміни ціни за 2006-2013 року, %*

*Складено за даними [3]

Експортна ціна на умовах EXW (франко-склад) на олію нерафіновану демонструє різну динаміку в різні роки. Найбільше зростання ціни спостерігалось в 2007 та 2010 роках. Найбільше падіння ціни – в 2008, 2011 та 2013 роках (рис. 5).

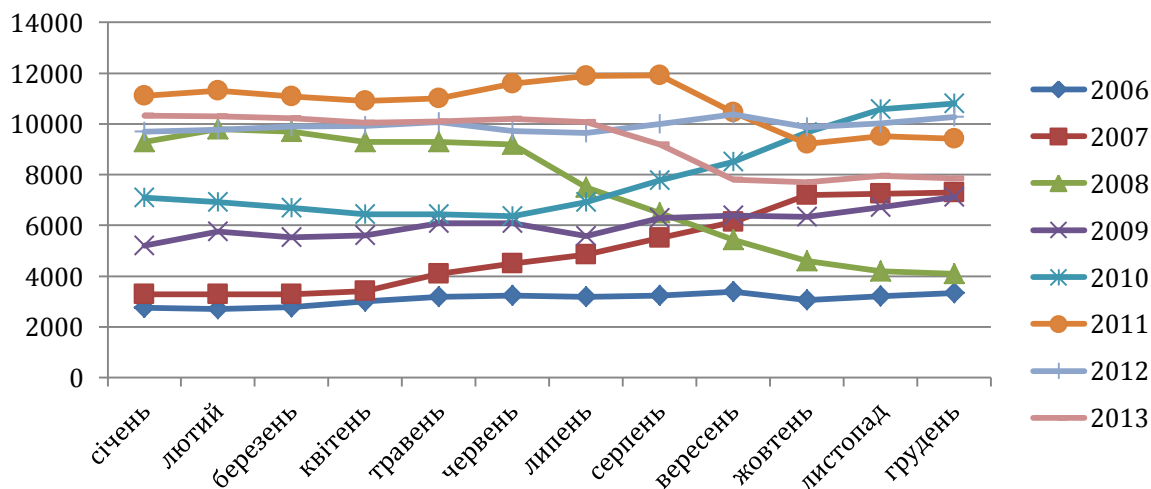

Рис. 5. Динаміка ціни на олію соняшникову нерафіновану за 2006-2013 роки, грн /т*

*Складено за даними [3]

Волатильність експортної ціни на олію обумовлена змінами обсягів валового збору соняшнику. Так найнижчі його обсяги були у 2004, 2007, 2009 та 2010 роках. Найвищі – в 2008, 2011 та 2013 роках (рис. 6).

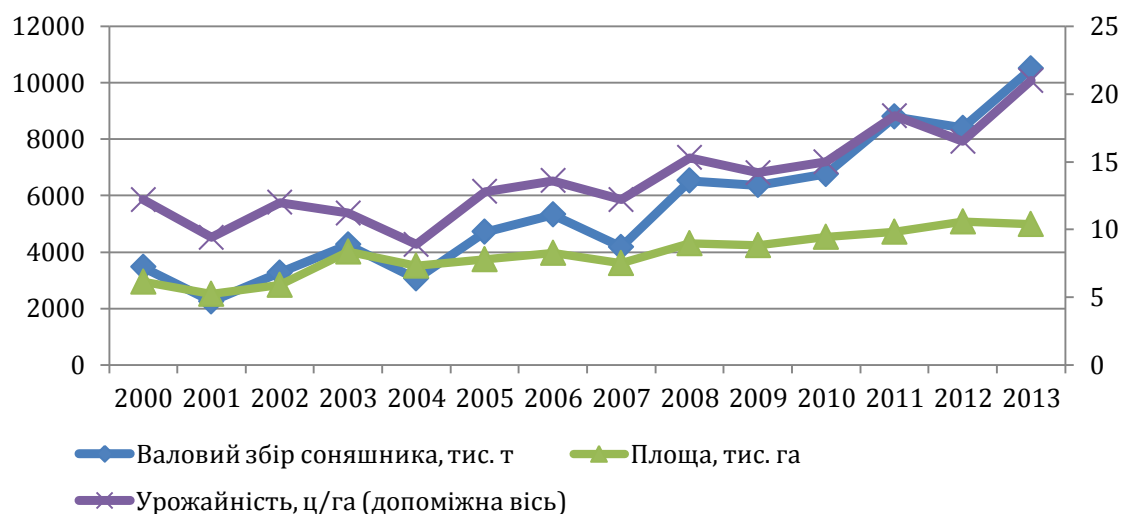

Рис. 6. Валовий збір соняшнику, площа та урожайність*

*Складено за даними [3]

Проведені аналітичні дослідження виявляють обернену залежність між валовим збором соняшника та експортною ціною на соняшник. Що вищий валовий збір соняшнику у визначеному році, то більш явною є тенденція зниження його ціни у році.

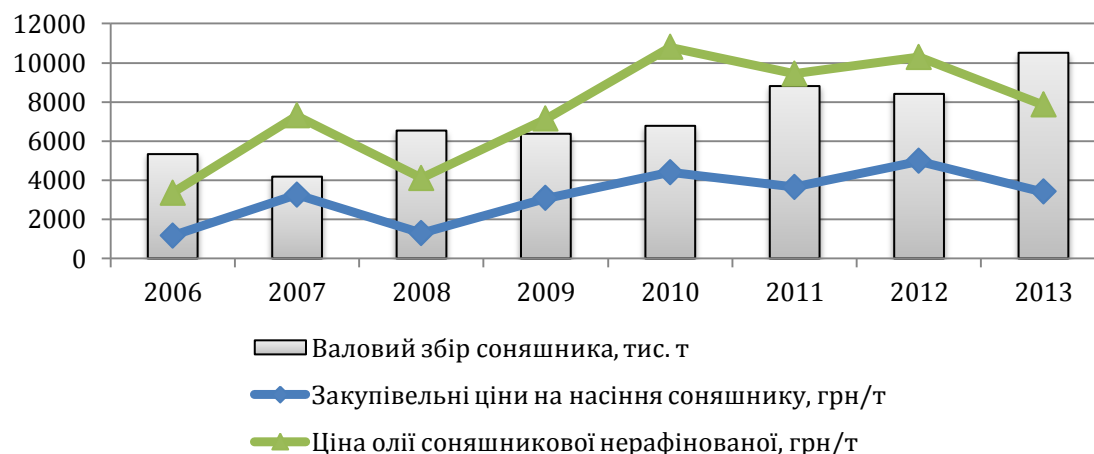

Рис. 7. Валовий збір соняшника та ціни*

*Складено за даними [3]

Говорячи про загальну динаміку ціни протягом досліджуваного періоду, зауважимо тенденцію стійкого зростання ціни соняшнику в умовах постійного зростання площ посівів та зростання валового збору.

У ситуації, коли зростання обсягів пропозиції соняшнику відбувається в умовах збільшення попиту на нього, рівноважна ціна на соняшник встановлюється на рівні, вищому попередніх його значень, що призводить до поступового зростання ціни на насіння та соняшникову олію.

Зростання валового збору зерна обумовлено як зростанням площі посівів соняшнику, так і зростанням його урожайності. Якщо у 2004 році врожайність соняшнику становила 8,9 ц/га, то в 2013 році – 21 га/ц, що демонструє тенденцію до поступового збільшення. Ця урожайність є вищою середньосвітового показника, але нижчою, ніж у деяких країнах з передовим досвідом агропромисловості соняшнику. Зокрема у Франції середня урожайність становить 21-25 ц/га завдяки забезпеченню відповідності між якістю ґрунтів та сортом гібриду насіння [5, с. 177]. Зростання урожайності соняшнику

відбувається в результаті використання високопродуктивних гібридів. За останні роки вдалося досягти зростання урожайності та вмісту олії.

Урахування світового досвіду вирощування насіння соняшнику та наявності сприятливих природно-кліматичних умов в Україні дозволяє сподіватися на значний потенціал зростання врожайності за рахунок використання високоселекційних сортів насіння.

Тенденція поступового зростання ціни на соняшник при збереженні високого рівня його рентабельності призводить до поступового розширення посівних площ (рис. 8).

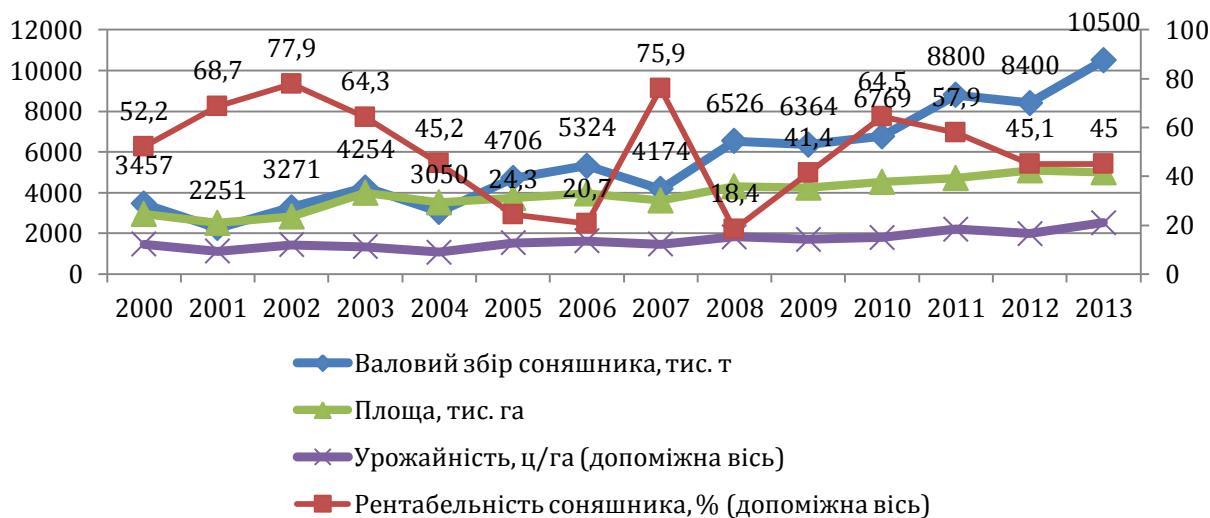

Рис. 8. Показники ефективності виробництва соняшнику*

*Складено за даними [3]

Середнє значення темпу зростання площ посівів соняшнику становить 5 % у рік. Із загальної площі земель сільськогосподарського призначення під посівами насіння соняшнику зайнято 20 %.

«Із точки зору агротехнології, розширення посівних площ під соняшником не є позитивним показником, що пов'язано з його біологічними властивостями як сільськогосподарської культури. Він вкрай виснажує ґрунт, у зв'язку з чим його доцільно повертати на попереднє поле лише через декілька років» [5, с. 176].

Постановою Кабінету Міністрів України № 164 від 11 лютого 2010 року затверджено нормативи оптимального співвідношення культур у сівозмінах – для соняшнику не менше ніж через 7 років [6], однак не всі господарства дотримуються законодавчо визначених норм.

Значний внесок у розвиток олійно-жирової галузі внесла і держава, ввівши та зберігши у зв'язку з членством у СОТ мито на експорт. Така законодавча норма дозволила знизити обсяги вивезення насіння та завантажити потужності олійно-жирових підприємств.

Щорічне зростання потужностей олійно-жирових підприємств призвело до зростання попиту на сировинні ресурси галузі та виникнення диспропорцій між пропозицією соняшнику і збільшеним виробничим потенціалом галузі.

Результатом існування означеної диспропорції став перерозподіл доданої вартості в ланцюжку

«вирощування соняшнику-виробництво олії» на користь сільськогосподарських виробників. Так при середній рентабельності виробництва соняшнику на рівні 45 % у 2013 році, рентабельність виробництва олії становила 40 %. При збереженні диспропорції між пропозицією соняшнику та потужностями з його переробки можливі наступні сценарії її розв'язання:

- відбуватиметься подальша консолідація земельних активів агропромисловими холдингами, в структурі яких є олійно-жирові заводи. Така стратегія дозволить уникнути ризику низької завантаженості переробних потужностей;
- знизиться притік інвестицій в олійно-жирову галузь;
- відбудеться відтік іноземної інвестиції в країну зі сприятливими умовами виробництва олії (зокрема у Росію, де прибутковість олії значно вища);
- зростатимуть площі під посівами соняшнику, що стимулюватиме зниження ціни;
- зростатимуть посіви інших олійних культур.

Одним із способів розв'язання диспропорцій є координація закупівельної політики виробників олії як членів асоціації «Укроліяпром», так і тих, що не є її членами. Договірні співпраця як між усіма виробниками олії, так і з виробниками насіння соняшнику дозволить підтримати збалансовані норми

рентабельності всіх учасників технологічного ланцюга «виробник соняшнику-виробник олії», забезпечивши тим самим економічну ефективність сільськогосподарського виробництва, харчової промисловості та сприяючи збільшенню надходження податків до державного бюджету.

Висновки та перспективи подальших розвідок.

Зростання попиту зовнішнього ринку на олію у сукупності зі сприятливими кліматичними умовами України сприяли перетворенню олійно-жирової галузі на лідера поставок олії на світовий ринок. Серед таких факторів, щонайперше, слід відзначити тенденції зростання споживачів олії у світі, зростання обсягів промислового споживання олії у кондитерській та хімічній галузях, зростання площ посівів соняшнику в Україні, появу нових високоврожайних сортів насіння та зростання врожайності тощо. Все це призвело до розвитку олійно-жирової галузі та надлишку виробничих потужностей над запасами сировини, що зумовило зниження ефективності переробки насіння соняшнику та виникнення диспропорцій, розв'язання яких можливе за одним із сценаріїв, який знизить бюджетну ефективність перспектив розвитку олійно-жирової галузі.

Список літератури

1. Бритвенко, А. С. Функціонування олійно-жирового комплексу України [Текст] / А. С. Бритвенко // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – № 1. – (21) 2013. – С. 20-23.
2. Манойленко, О. В. Місце і роль олійно-жирової галузі в національній економіці України [Текст] / О. В. Манойленко, Т. А. Жадан // Проблеми економіки. – 2013. – № 1 – С. 49-55.
3. Олійно-жирова галузь України / Інформаційно-аналітичний бюлетень олійно-жирової галузі України та Російської Федерації. Показники роботи за 2012-2013 рр. – Харків : УкрНДІОЖ НААН. – 145 с.
4. Перетятко, І. В. Економічна ефективність виробництва соняшнику в сільськогосподарських підприємствах України [Текст] / І. В. Перетятко // Вісник Полтавської державної аграрної академії – № 2 – 2013. – С. 174-179.
5. Про затвердження нормативів оптимального співвідношення культур у сівоzmінах в різних природно-сільськогосподарських регіонах [Електронний ресурс] : постанова Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2010 року, № 164. – Режим доступу : www.rada.gov.ua.
6. Статистична інформація Державного служби статистики України [Електронний ресурс] / Державний комітет статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

References

1. Britvenko, A. S. (2013). Functioning of oil and fat industry of Ukraine. *Journal of Berdyansk University of Management and Business*, 1(21), 20-23.
2. Manoylenko, O. V., Zhadan T. A. (2013). Place and role of oil and fat industry in the national economy of Ukraine. *Economic problems*, 1, 49-55.
3. Oil and fat industry of Ukraine (2013). *Analtical Bulletin of Oil and fat industry of Ukraine and Russia. Performance for the 2012-2013 biennium*. Kharkov: UkrNDIOZh NAAS.
4. Peretyatko, I. V. (2013). *Economic efficiency of sunflower farms in Ukraine*. Poltava State Agricultural Academy Bulletin, 2, 174-179.
5. *Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine. (2010). On approval of the optimum ratio of crops in rotations in different natural and agricultural areas*.
6. *Statistical information of the State Statistics Service of Ukraine (2013)*. Kyiv: Derzhkomstat.

Стаття надійшла до редакції 01.12.2014 р.